

УДК 930:[272–67:323.15(=161.2:438)]191/193

**ПОЛІКОНФЕСІЙНІСТЬ
В НАЦІОНАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ:
ІСТОРИОГРАФІЯ ЦЕРКОВНО–ДЕРЖАВНИХ
СТОСУНКІВ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ****MULTICONFESSIONAL IN THE NATIONAL
STATE: HISTORIOGRAPHY OF CHURCH–STATE
RELATIONS IN INTER–WAR POLAND****Король Н. М.,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії культури, філософський факультет, Львівський національний університет ім. Івана Франка (Львів, Україна), e-mail: madey-korol@ukr.net, ORCID ID: 0000–0003–0947–7721

Korol' N. M.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and History of Culture, Faculty of Philosophy, Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine), e-mail: madey-korol@ukr.net, ORCID ID: 0000–0003–0947–7721

Метою статті є аналіз особливостей дослідження релігійного виміру функціонування національної держави – II Речі Посполитої. Розглянуто специфіку висвітлення церковно–релігійних процесів як частини проблематики національних меншин міжвоєнної Польщі. Методологічною засадою вивчення релігійного простору міжвоєнної Польщі є системний підхід, який дозволяє осмислити церковно–релігійні процеси в національно–політичному контексті. Висвітлено взаємозалежність між національною доктриною та католицизмом як її елементом – і відповідність вектору досліджень католицизму концепції національної польської держави. Окремлено відмінності в дискурсі вивчення функціонування українських конфесій в Польщі – православ'я та греко–католицизму. Встановлено специфіку дослідження конфесій нетитульних націй і державної політики щодо національно–релігійних меншин як джерело сучасної національної упередженості.

Ключові слова: поліконфесійність, національна держава, католицизм, національні меншини, релігійна ідентичність.

The purpose of the article is analyze the peculiarities of the study of the religious dimension of the functioning of the national state – Second Commonwealth. The specifics of the coverage of church–religious processes as a part of the problems of national minorities of interwar Poland are considered. The methodological basis for studying the religious space of interwar Poland is a systematic approach that allows us to comprehend church–religious processes in the national–political context. The interdependence between national doctrine and Catholicism as its element is established and the correspondence with the vector of Catholic studies of the concept of the national Polish state is established. The differences in the discourse on the study of the functioning of Ukrainian denominations in Poland – Orthodox and Greek Catholicism are outlined. The specifics of the study of confessions of non–titular nations and the state policy regarding national–religious minorities as a source of contemporary national bias are highlighted.

Keywords: multiconfessional, national state, Catholicism, national minorities, religious identity.

Постановка проблеми. Події минулого року засвідчили рецидив націоналізму в сучасній геополітичній ситуації. Складається враження, що ми спостерігаємо завершення обіцяного Фукуямою «кінця історії». Очевидність латентного існування націоналізму як доктрини та його інверсивного відродження не викликає жодних сумнівів. Осмислення феномену та вірулентності націоналізму зумовлює появу чисельних наукових студій та розвідок, котрі аналізують націоналізм як чинник (детермінанту) утворення національних держав. Так, наприклад, Е. Геллнер пропонує виокремити часові (відповідно і територіальні) пояси даного процесу – і території Центрально–

Східної Європи потрапляють у так званий третій пояс. В концептуальній дихотомії «культура–держава» даний простір цікавий тим, що тут відбувається перехід від одного межового стану – ідеально чистої ненаціональної політичної системи – до протилежного – ідеально чистої національної політичної системи. Безумовно, що такий перехід супроводжувався глобальними конфліктами і потрясіннями. «Одночасне творення національної держави і національної культури в світі, в якому бракувало обох компонентів, у світі, який складався з величезного, надзвичайно складного мовного і культурного розмаїття, що накладалося на географічну і культурну строкатість – це був рецепт катастрофи» [2, с. 247].

Геллнер виокремлює два основних сценарії побудови національних держав. Перший зумовлюється наявністю ідеї історичної нації – групи, що раніше мала своє державне утворення, але втратила його. Націоналістичні вимоги пов'язуються з відродженням політичної одиниці, зниклої в результаті династичних чи релігійних конфліктів. Другий сценарій припускав створення політичної одиниці, яка пов'язана винятково з культурною своєрідністю даної території. Утворення національних держав Центрально–Східної Європи відбувається в період після завершення I світової війни – з уламків імперій, які ділили між собою континент. Одна з цих держав – новоутворена II Річ Посполита – стала репрезентантою обох сценаріїв формування національних держав та одночасно простором боротьби між тими націями, кому це вдалось, і національними меншинами, які зазнали поразки у своїх державотворчих змаганнях.

Питання, яке не достатньо привернуло увагу дослідників – роль релігійного фактора у формуванні та існуванні національних держав Центрально–Східної Європи. Актуалізація релігійного питання як в сучасній Україні, так і в сусідній Польщі, спонукає до ретельнішого аналізу феномену церкви як елементу національної доктрини. Вочевидь, пов'язаність релігійних і політичних чинників була дещо недооцінена – чого варті тільки резонансний факт проголошення Ісуса Христа королем Польщі в листопаді 2016 року. Вочевидь, витоки такої масштабної десекуляризації соціально–політичного простору необхідно шукати в минулому, а саме в феномені поліконфесійності II Речі Посполитої.

Конституювання Польщі у форматі національної держави супроводжувалось певним парадоксом. Дефінітивно національна держава передбачає моноетнічність, натомість в новоутвореній II Речі Посполитій поляки становили 69,2% від загальної кількості населення, українці –14,25%, євреї – 7,15%, білоруси і німці відповідно 5,13% та 3,58% [22, с. 295]. Наявність національних меншин апіорі означала поліконфесійність Польщі. Автори «Історії церкви в Польщі», посилаючись на А. Суйковського, подають таку картину розподілу вірних: до римо–католицької церкви належало 63,68%, греко–католики, православні та

представники іудейського віровизнання становили приблизно однакову кількість вірних – 11%, 11,52% і 10,49%. Представники протестантизму – 3,21%, попри велику кількість деномінацій [22, с. 295]. Специфіка державно–церковних відносин існувала у двох вимірах – номінально уряди Польщі декларували не занадто активне зацікавлення підтримкою релігії. Натомість реально політика асиміляції національних меншин передбачала ситуативне союзництво з Римо–католицькою церквою як оплотом «польськості».

Специфіку польського націоналізму зумовив історичний контекст його формування в ХІХ столітті. Н. Дейвіс зазначає, що дана епоха для поляків стала добою поразки, ізоляції та приниження. Як результат – відсутність національної держави спричиняє пошуки нових концептів формування національної свідомості. Ними виявились «церква, мова, історія та раса» [3, с. 467]. Хоча католицька церква ніколи не мала монополії в релігійних справах давньої Речі Посполитої, в часи поділів її вплив поступово зростає. Попри недоцільність проводити узагальнююче маркування «поляки–католики» і «не–католик тотожне не–поляк», заперечувати, що католицизм став одним з елементів національної свідомості польської нації, не варто.

Ще один аспект релігійного життя міжвоєнної Польщі – взаємонакладання ідентичностей – релігійної, національної, мовної. Типове явище – католика–поляка, греко–католика–українця, протестанта–німця супроводжувалося великою кількістю відмінних випадків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує відсутність спроб комплексного осмислення релігійної ситуації в міжвоєнній Польщі. Реставрація націоналістичної доктрини сучасною політичною верхівкою викликала опір в академічних середовищах сучасної Польщі, і зумовила появу достатньої кількості студій, присвячених попередньому формату державності. Проте ключова проблема, на якій сфокусовані дані дослідження – національні питання, проблеми національних меншин. Найбільш безстороннім та системним дослідженням в даній сфері можемо назвати *Skrypt – mniejszości narodowe* [12] професорки Торунського університету А. Адамчик. Проте церковно–релігійний аспект даної проблеми згадується мимохідь, в лаконічно–описовому форматі.

Зміщуючи акцент з національного на релігійний вимір існування суспільства в міжвоєнній Польщі, варто згадати чи не єдину монографію, яка присвячена віровизнанням – в контексті історичному та юридичному – *Krasowski K. Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historyczno–prawne* [21]. На жаль, це єдина спроба комплексного аналізу конфесій в Польщі міжвоєнного двадцятиліття польськими науковцями. Що стосується українських дослідників, то фокус досліджень зосереджений на проблематиці польсько–українських стосунків, з узагальнюючих публікацій можна згадати лише

«Проблеми етноконфесійності в ІІ Речі Посполитій (1918–1939)» [10] Стоколос Н. Г., проте обсяг цієї статті не дає змоги розкрити всю палітру проблематики існування конфесій.

Ще один напрям досліджень можна потрактувати як альтернативний варіант – зосередження на окремих конфесіях, детерміноване національністю дослідників. Власне ці праці будуть проаналізовані в даному дослідженні. Таким чином, можемо стверджувати відсутність комплексного дослідження релігійної ситуації в міжвоєнній Польщі. Мабуть така відсутність спроб проаналізувати помилки минулого – і зробити відповідні висновки для сьогодення – є однією з причин сучасної ситуації в польсько–українських стосунках.

Постановка завдання передбачає комплексний історіографічний аналіз корпусу наукової літератури, яка в тому чи іншому аспекті висвітлює релігійне життя міжвоєнної Польщі як дилему поліконфесійності в державі, котра намагалась сформувати мононаціональний простір шляхом асиміляції, – в тому числі релігійної.

Виклад основного матеріалу дослідження можна структурувати на два напрямки. Перш за все, це дослідження проблеми національного питання в ІІ Речі Посполитій, оскільки релігійний вимір даної проблеми є невіддільним її аспектом. Окремо варто проаналізувати дискурс студій конфесійної спрямованості, з'єднавши таким чином воєдино сферу наукового дослідження релігійного життя міжвоєнної Польщі.

Достатньо оглядовий, проте системний аналіз конгломерату конфесій, представлених в суспільно–релігійному просторі міжвоєнної Польщі, можемо відслідкувати в студіях, присвячених національному питанню. Переважно це праці польських авторів. Більшість з них хибують на одну й ту ж ваду – аналіз ситуації з позицій титульної нації. Автори праць, які вийшли друком в попередню «історіографічну епоху» – домінування так званого ліберального напрямку в польській історичній науці, намагаються займати безсторонню та неупереджену позицію – як–от А. Хойновський (*Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*) [18] чи Г. Халупчак (*Chałupczak H. Browarek T. Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*) [17]. Натомість сучасна польська історична наука функціонує в руслі політики уряду і домінуючої партії – а отже інтерпретує минуле власної держави в категоріях глорифікації та некритичності. Грунтовні наукові розвідки відсутні, а курси, які читаються студентам – наприклад, «Історія національних та етнічних меншин в Польщі» проф. А. Адамчик, ситуацію з національними меншинами висвітлюють як «охорону меншин» [12]. Думка представників цих меншин про специфіку «охорони» не враховується априорі.

Загалом увесь дискурс історико–релігійних студій щодо міжвоєнної Польщі зосереджений на висвітленні функціонування однієї конфесії. Історіографія католицької церкви представлена

наймонументальнішими дослідженнями. Багатомні видання – «Історія церкви в Польщі» (Kumor, B., Obertyński, Z., red., 1979. Historia kościoła w Polsce) [22], дещо пафосні (як для наукових публікацій) назви – «Церква у відродженій польській державі» (Wyczawski, H. E., 1980. Kościół w odrodzonym państwie polskim) [28], чи «Інтеграційна роль церкви на порозі відродженої польської державності» (Odziemkowski, J. O., 1988. Integracyjna rola kościoła u progu odradzającej się polskiej państwowości) [25]. Присутні і дослідження, зосереджені на висвітленні історії католицької церкви в окремі часові періоди (Zelinski, Z., Wilk, S., red., 1980. Kościół w II Rzeczypospolitej. Lublin, Wydawnictwo KUL) [31].

Феномен накладання релігійної розбіжностей на національну тожсамість – українці в міжвоєнній Польщі. Представлені православною і греко-католицькою конфесіями як постімперська спадщина. Волинь, яка перебувала в складі Російської імперії, в переважній більшості православна. Галичина, як колишня частина Австро-Угорської імперії – ареал поширення греко-католицької церкви. Кожен регіон (кожна з конфесій) із своїми супутніми проблемами існування.

Православ'я Польщі дісталось в спадок від Російської православної церкви. Для поляків воно було свідченням імперської експансії. Відповідно дана конфесія перетворилась на об'єкт безперервних державних та церковних експериментів. Проголошення автокефалії Польської православної церкви, неунія, сокальський кордон, ревіндикація – і це ще не весь перелік перетурбацій, через які переходила православна конфесія (представлена в більшості українцями, але і білорусами також) в міжвоєнній Польщі. Така барвиста релігійно-політична сюжетність зумовила численні намагання науково її проаналізувати. Наукові дослідження велись по обидва боки кордону. В польській історіографії найбільш ґрунтовні дослідження належать М. Папежинській–Турек: Papierzyńska–Turek, M., 1980. Problem autokefali Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918–1939 [27] Papierzyńska–Turek, M., 1989. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia: 1918–1939 [26]. Окремо слід згадати роботи В. Кіриловича «Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918–1939» [19]. та Т. Вишомірського (Wyszomirski T. «Kośćół prawosławny w Polsce w latach 1918–1939») [29]. Українська релігієзнавча наука також представлена фундаментальними розвідками в контексті студій релігійного життя міжвоєнної Польщі – як–от працею О. Купранця «Православна церква у міжвоєнній Польщі» [5].

На окрему увагу заслуговує монографія Н. Г. Стоколос Конфесійно–етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.) [9]. Попри значно ширші часові рамки, авторка структурно і системно аналізує етноконфесійні трансформації православ'я в II Речі Посполитій.

Слід зазначити, що науковий доробок дослідниці висвітлює як перипетії еволюції православ'я Волині – Н. Стоколос «Становище православ'я на західноукраїнських землях під владою Польщі (1918–1939)» [11] – так і особливості функціонування греко-католицької церкви в міжвоєнний період: «Етноконфесійні і національні проблеми Греко-католицької церкви» (1918–1939 pp.) [8].

Офіційне відновлення в 1989 році структури Української греко-католицької церкви викликало лавину наукових досліджень даної конфесії. Науковці різних інституцій, дисертації, захищені в Спеціалізованих вчених радах – як історичних, так і релігієзнавчих, різні періоди існування церкви в якості часових рамок дослідження. Дуже часто – період між двома світовими війнами. Українська греко-католицька церква досліджувалась і в контексті духовного життя Галичини (Васьків, А. Ю., 1997. Греко-католицька церква в духовному житті українців Східної Галичини (1919–1939) [1], і в суспільно-політичному житті: Кошетар, У. П., 2005. Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900–1939 pp.) [4] – під такою назвою був виданий навчальний посібник; або зрештою в суспільстві загалом: Переверзій, В., 1998. Українська греко-католицька церква у східно-галицькому суспільстві (20–30 pp. XX ст.) [6]. Незліченною є кількість досліджень, присвячена життю і діяльності Митрополита А. Шептицького. Знову ж таки, фокус на окремій конфесії переважно залишав розмитим – відповідно і не дослідженим – загальний контекст релігійного життя в Польщі 1918–1939 років.

Окремий сегмент релігійного життя міжвоєнної Польщі становили протестантські деномінації. З орієнтовної кількості 800 000 вірних 70% становили представники німецької національності. Ключовими особливостями даного християнського напрямку були: 1) значна географічна розпорошеність – попри переважне проживання в західних воєводствах, значна частина протестантів проживала також у Варшавському та Лодзькому, 2) велика кількість деномінацій – церкви Євангельсько-аугсбурзька та Євангельсько-лютеранська, Євангельська реформістська (спільноти Варшавська і Віленська), Євангельська аугсбурзького та гельвецького віровизнання, Церква Євангельська унійна в Польщі, Євангельська церква унійна у Верхньому Шльонську, 3) також як особливість – різноваріантне позиціонування національної ідентичності: від активного декларування німецької національної самосвідомості (на колишніх пруських територіях) до неконфліктного лоялізму щодо новоутвореної II Речі Посполитої на територіях, які належали Російській та Австро-Угорській імперії).

Такий конгломерат конфесій викликав наукове зацікавлення і в дослідників католицького віровизнання – наприклад, оглядова публікація о. Маріана (Фоки) «Kościoly protestantskie w Polsce w latach 1918–1972» [23], і в представників сучасної академічної спільноти західнопольських

університетів. Найбільш відоме ім'я в царині досліджень польського протестантизму міжвоєнної доби – Ельжбета Алабрудзінська, авторка багатьох наукових праць, виданих польською і німецькою мовами – останнє засвідчує інтерес західних сусідів до наукової реконструкції життя німецько-протестантської спільноти Польщі в період між двома світовими війнами. Ключова монографія цієї польської дослідниці – «Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939», Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004 [13], і це ж оновлене видання німецькою мовою – «Der Protestantismus in Polen in den Jahren 1918–1939», Toruń: 2010 [14]. Окрім того, цілий ряд видань, зосереджених на локальних вимірах розвитку протестантизму в II Речі Rzeczypospolitej [15], Der Protestantismus in den Ostgebieten Polens in den Jahren 1921–1939, Toruń: Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000 [16].

Окремий сегмент етноконфесійної палітри міжвоєнної Польщі – представники єврейської національної меншини. Єврейський чинник відзначається рядом окремих специфічних рис. Перш за все, єврейська релігія – іудаїзм – є етнонаціональною, а не світовою. Отже, в даному випадку ототожнюється національна ідентичність із релігійною. Другою рисою є сама соціально-політична специфіка існування євреїв в II Речі Посполитій. Численна присутність, зумовлена постімперською ситуацією – примусовим розселенням в межах «лінії осілості», стала причиною того, що Польща займала третє місце в світі у списку країн розселення єврейської діаспори. На жаль, 6 млн. єврейського населення, вагома соціальна присутність – не допомогли уникнути тогочасних негативних політичних тенденцій. Політика антисемітизму декларувалась на найвищому політичному рівні – проголошуючись «батьками нації», як-от Р. Дмовським: «...навіть якщо б євреї були людьми значно кращої від нас якості – сам факт їхнього існування серед нас і їхньої активної участі в нашому житті є для нашого суспільства зайвим – і зумовлюючим необхідність їх позбутись» [29, с. 304]. Попри присутність в етнорелігійному вимірі єврейського населення різних позицій (відповідно і груп) щодо релігійної тожсамості, наукові дослідження не розмежовують національний і релігійний вимір єврейства. Зрештою, це спричинене тогочасною суспільно-політичною ситуацією в державі – декретом Пілсудського від 1919 року єврейські гміни (територіальні одиниці) проголошувались одночасно і релігійними громадами [12]. Говорячи про історіографію релігійної проблематики існування національної єврейської меншини в Польщі міжвоєнного періоду, ми спостерігаємо включення даного питання в значно ширший контекст. Від геополітичного масштабу починаючи – в праці одного з найбільш авторитетних сучасних істориків Т. Снайдера «Чорна земля» [7] – і завершуючи спробами вписування в синхронний вимір існування єврейства і Центрально-Східній Європі міжвоєнного періоду Mendelsson E., 1992.

Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym [24] чи в історичний розвиток Польщі і єврейську його детермінанту Wysocki, S., 1995. Żydzi w dziejach Polski [30].

Висновки. Дане дослідження дозволяє стверджувати співмірність проблематики функціонування політичного та релігійного виміру життя міжвоєнної Польщі. Тогочасні польські еліти не змогли впоратись із викликом поліконфесійності (зрештою, і багатонаціональності) держави, яка постала як національна. Весь спектр наукового аналізу національно-релігійного життя II Речі Посполитої розпадається на вузько конфесійні напрямки і не конструюється в логічні висновки і перспективи удосконалення. Не осмислені поразки минулого зумовлюють конфліктність ситуацій сьогодення – від глорифікації до ксенофобії в сучасному польському суспільстві та в польсько-українських відносинах.

Список використаних джерел

1. Васьків, АЮ., 1997. 'Греко-католицька церква в духовному житті українців Східної Галичини (1919–1939)', Кандидат іст. наук, Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Григорія Сковороди АН України.
2. Гелнер, Е., 2003. 'Націоналізм', В: Гелнер Е. *Нації та націоналізм. Націоналізм*, Переклад з англійської Г. Касьянов, Київ: Таксон, 300 с.
3. Дейвіс, Н., 2008. 'Боже ігрище: історія Польщі', Переклад з англійської П. Тарашук, Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 1080 с.
4. Кошетар, УП., 2005. 'Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900–1939 рр.)', Навчальний посібник, Київ: МАУП, 127 с.
5. Купранець, О., 1974. 'Православна церква у міжвоєнній Польщі', Рим: PP. Basiliani, 235 с.
6. Переверзій, В., 1998. 'Українська греко-католицька церква у східно-галицькому суспільстві (20–30 рр. XX ст.)', *Розбудова держави*, №11–12, с.26–34.
7. Снайдер, Т., 2017. 'Чорна земля. Голокост як історія і застереження', Переклад з англійської П. Білак, О. Камішнікова, Т. Родіонова, Київ: Медуза, 400 с.
8. Стоколос, НГ., 2002. 'Етноконфесійні і національні проблеми Греко-католицької церкви (1918–1939 рр.)', *Українське релігієзнавство*, 23, с.34–44.
9. Стоколос, НГ., 2003. 'Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.)', Рівне: РІС КСУ – ІІІФ «Ліста – М», 480 с.
10. Стоколос, НГ., 1999. 'Проблеми етноконфесійності в II Речі Посполитій (1918–1939)', *Християнство і національна ідея. Науковий збірник*, с.108–115.
11. Стоколос, НГ., 1999. 'Становище православ'я на західноукраїнських землях під владою Польщі (1918–1939)', В: *Історія релігії в Україні*, Т.3: Колодний А., Климов В., ред. *Православ'я в Україні*, Київ: Український Центр духовної культури, с.372–383.
12. Adamczyk, A. 'Skrypt – mniejszości narodowe'. [online]. Доступно: <https://studylibpl.com/doc/1297883/skrypt-%E2%80%93mniejszo%C5%9Bci-narodowe-%E2%80%93dranita-adamczyk-definicje> [Дата звернення 10 лютого 2018]
13. Alabrudzinska, E., 2004. 'Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939', Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 390 s.
14. Alabrudzinska, E., 2010. 'Der Protestantismus in Polen in den Jahren 1918–1939', Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne, 384 s.
15. Alabrudzinska, E., 1999. 'Kościoły ewangelickie na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej', Toruń: Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 290 s.
16. Alabrudzinska, E., 2000. 'Der Protestantismus in den Ostgebieten Polens in den Jahren 1921–1939', Toruń: Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 237 s.

17. Chałupczak, H., Browarek, T., 2000. 'Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995', Lublin: *Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej*, 356 s.
18. Chojnowski, A., 1979. 'Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939', W: *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, vol.3. Wrocław: *Polska Akademia Nauk*, 262 s.
19. Kiryłowycz, W., 1986. 'Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918–1939', *Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, 1–2, s.48–54.
20. Kiryłowicz, W., 1979. 'Niektóre problemy prawosławia na tle polityki wyznaniowej państwa w okresie międzywojennym', *Posłannictwo*, nr.3–4, s.89–97.
21. Krasowski, K., 1988. 'Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne', Warszawa: *Państwowe Wydawn. Naukowe*, 354 s.
22. Kumor, B., Obertyński, Z., red., 1979. 'Historia kościoła w Polsce', T.2, Część 2: Od roku 1918–1945, Poznań–Warszawa, *Wydawnictwo Pallotinum*, 430 s.
23. Mariann (Foka), ks., 1973. 'Kościół protestantskie w Polsce w latach 1918–1972', *Prawo kanoniczne*, nr.3–4, s.47–78.
24. Mendelssohn, E., 1992. 'Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym', Warszawa: *Wyd. naukowe PWN*, 356 s.
25. Odziemkowski, JO., 1988. 'Integracyjna rola kościoła u progu odradzającej się polskiej państwowości', *Lad Moralny*, nr.4, s.18–38.
26. Papierzyńska-Turek, M., 1980. 'Problem autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918–1939', *Euhemer – Przegląd religioznawczy*, Nr.1, cz.1, s.56–64.
27. Papierzyńska-Turek, M., 1989. 'Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia: 1918–1939', Warszawa: *Wyd. naukowe PWN*, 476 s.
28. Wyczawski, HE., 1980. 'Kościół w odrodzonym państwie polskim', W: Z. Zieliński, S. Wilk, red. *Kościół w II Rzeczypospolitej*, Lublin: *Wydawnictwo KUL*.
29. Wyszomirski, T., 1980. 'Kościół prawosławny w Polsce w latach 1918–1939', *Nowum*, nr.3, s.25–32.
30. Wysocki, S., 1995. 'Żydzi w dziejach Polski', Warszawa: *Wydawnictwo Ojczyzna*, 231 s.
31. Zelinski, Z., Wilk, S., red., 1980. 'Kościół w II Rzeczypospolitej', Lublin: *Wydawnictwo KUL*, 252 s.
9. Stokolos, NG., 2003. 'Konfesyjno-etniczni transformacii v Ukraїni (XIX – persha polovyna XX st.) (Confessional–ethnic transformations in Ukraine (XIX – first half of XX century))', Rivne: *RIS KSU – PPF «Lista – M»*, 480 s.
10. Stokolos, NG., 1999. 'Problemy etnokonfesijnosti v II Rechi Pospolytij (1918–1939) (Problems of Ethnic Confessionality in the Second Rzeczpospolitya (1918–1939))', *Hrystyjanstvo i nacional'na ideja. Naukovyj zbirnyk*, s.108–115.
11. Stokolos, NG., 1999. 'Stanovyshe pravoslav'ja na zahidnoukraїns'kyh zemljah pid vladoju Pol'shhi (1918–1939) (The position of Orthodoxy on the western ukrainian lands under the rule of Poland (1918–1939))', V: *Istorija religii v Ukraїni*, T.3: Kolodnyj A., Klymov V., red. *Pravoslav'ja v Ukraїni*, Kyї'v: *Ukraїns'kyj Centr duhovnoi kul'tury*, s.372–383.
12. Adamczyk, A. 'Skrypt – mniejszości narodowe'. [online]. Dostupno: <https://studylibpl.com/doc/1297883/skrypt-%E2%80%93mniejszo%C5%9Bci-narodowe-%E2%80%93dranita-adamczyk-definicje> [Data zverennja 10 lutogo 2018]
13. Alabrudzinska, E., 2004. 'Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939', Toruń: *Wydawnictwo Adam Marszałek*, 390 s.
14. Alabrudzinska, E., 2010. 'Der Protestantismus in Polen in den Jahren 1918–1939', Toruń: *Europejskie Centrum Edukacyjne*, 384 s.
15. Alabrudzinska, E., 1999. 'Kościół ewangelickie na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej', Toruń: *Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, 290 s.
16. Alabrudzinska, E., 2000. 'Der Protestantismus in den Ostgebieten Polens in den Jahren 1921–1939', Toruń: *Wydaw. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, 237 s.
17. Chałupczak, H., Browarek, T., 2000. 'Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995', Lublin: *Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej*, 356 s.
18. Chojnowski, A., 1979. 'Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939', W: *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, vol.3. Wrocław: *Polska Akademia Nauk*, 262 s.
19. Kiryłowycz, W., 1986. 'Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918–1939', *Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*, 1–2, s.48–54.
20. Kiryłowicz, W., 1979. 'Niektóre problemy prawosławia na tle polityki wyznaniowej państwa w okresie międzywojennym', *Posłannictwo*, nr.3–4, s.89–97.
21. Krasowski, K., 1988. 'Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne', Warszawa: *Państwowe Wydawn. Naukowe*, 354 s.
22. Kumor, B., Obertyński, Z., red., 1979. 'Historia kościoła w Polsce', T.2, Część 2: Od roku 1918–1945, Poznań–Warszawa, *Wydawnictwo Pallotinum*, 430 s.
23. Mariann (Foka), ks., 1973. 'Kościół protestantskie w Polsce w latach 1918–1972', *Prawo kanoniczne*, nr.3–4, s.47–78.
24. Mendelssohn, E., 1992. 'Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym', Warszawa: *Wyd. naukowe PWN*, 356 s.
25. Odziemkowski, JO., 1988. 'Integracyjna rola kościoła u progu odradzającej się polskiej państwowości', *Lad Moralny*, nr.4, s.18–38.
26. Papierzyńska-Turek, M., 1980. 'Problem autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce w latach 1918–1939', *Euhemer – Przegląd religioznawczy*, Nr.1, cz.1, s.56–64.
27. Papierzyńska-Turek, M., 1989. 'Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia: 1918–1939', Warszawa: *Wyd. naukowe PWN*, 476 s.
28. Wyczawski, HE., 1980. 'Kościół w odrodzonym państwie polskim', W: Z. Zieliński, S. Wilk, red. *Kościół w II Rzeczypospolitej*, Lublin: *Wydawnictwo KUL*.
29. Wyszomirski, T., 1980. 'Kościół prawosławny w Polsce w latach 1918–1939', *Nowum*, nr.3, s.25–32.
30. Wysocki, S., 1995. 'Żydzi w dziejach Polski', Warszawa: *Wydawnictwo Ojczyzna*, 231 s.
31. Zelinski, Z., Wilk, S., red., 1980. 'Kościół w II Rzeczypospolitej', Lublin: *Wydawnictwo KUL*, 252 s.

References

1. Vas'kiv, AJU., 1997. 'Greko-katolyc'ka cerkva v duhovnomu zhytti ukraїnciv Shidnoi' Galychyny (1919–1939) (Greek Catholic Church in the spiritual life of the Ukrainians of Eastern Galicia (1919–1939))', Kandydat ist. nauk, *Viddilennja religijeznavstva Instytutu filosofii imeni Grygorija Skovorody AN Ukraїny*.
2. G'elner, E., 2003. 'Nacionalizm (Nationalism)', V: G'elner E. *Nacii' ta nacionalizm. Nacionalizm*, Perekład z anglis'koi' G. Kas'janov, Kyї'v: *Takson*, 300 s.
3. Dejvis, N., 2008. 'Bozhe igryshhe: istorija Pol'shhi (God's Playground: The History of Poland)', Perekład z anglis'koi' P. Tarashhuk, Kyї'v: *Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy»*, 1080 s.
4. Koshetar, UP., 2005. 'Ukraїns'ka greko-katolyc'ka cerkva v suspil'no-politychnomu zhytti Galychyny (1900–1939 rr.) (Ukrainian Greek Catholic Church in the public-political life of Galicia (1900–1939))', Navchal'nyj posibnyk, Kyї'v: *MAUP*, 127 s.
5. Kupranec', O., 1974. 'Pravoslavna cerkva u mizhvojennej Pol'shhi (Orthodox Church in Interwar Poland)', Rym: *PP. Basiliani*, 235 s.
6. Pereverzij, V., 1998. 'Ukraїns'ka greko-katolyc'ka cerkva u shidno-galyc'komu suspil'stvi (20–30 rr. XX st.) (Ukrainian Greek Catholic Church in the Eastern Galician Society (20–30 years of the XXth century))', *Rozbudova derzhavy*, №11–12, s.26–34.
7. Snajder, T., 2017. 'Chorna zemlja. Golokost jak istorija i zasterezhennja (The Holocaust as History and Warning)', Perekład z anglis'koi' P. Bilak, O. Kamysnykova, T. Rodionova, Kyї'v: *Meduza*, 400 s.
8. Stokolos, NG., 2002. 'Etnokonfesijni i nacional'ni problemy Greko-katolyc'koi' cerkvy (1918–1939 rr.) (Ethnic and confessional and national problems of the Greek Catholic Church (1918–1939))', *Ukraїns'ke religijeznavstvo*, 23, s.34–44.

* * *